

Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 & [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 & [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGRAM olympias.uoi.gr/32633 & [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες ORAL PRESENTATIONS (121 βίντεο /videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 & [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 & [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)
Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33746 & [doi:heal.uoi.13462](https://doi.org/10.13462/heal.uoi.13462)

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Σ1: Απελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο:¹ Συζήτηση²

EN Session S1: LET THIS CUP PASS FROM ME:³ Discussion⁴

ΠΡΟΕΔΡΕΙΟ: Στέλιος Βιρβιδάκης, Ανδρέας Προκοπίου

Ομιλίες⁵

- Κάτσιος Χ. Απελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο: βιώματα ενός χειρουργού. [YouTube=eDZ2utdq2hI](https://www.youtube.com/watch?v=eDZ2utdq2hI) 16:45.
- Βιρβιδάκης Σ. Επιχειρήματα υπέρ και κατά της ευθανασίας: Μεθοδολογικές παρατηρήσεις. [YouTube=QrVSZaP98](https://www.youtube.com/watch?v=QrVSZaP98) 15:46.
- Προκοπίου Α. Ευθανασία στην Ιπποκρατική ιατρική; [YouTube=lthQRitLWU](https://www.youtube.com/watch?v=lthQRitLWU) 17:48.
- Μαγγίνη Γκ. Το δικαίωμα στο θάνατο κατά τον Hans Jonas. [YouTube=ETIP1LMLz9w](https://www.youtube.com/watch?v=ETIP1LMLz9w) 15:00.
- Βάντσος Μ. Η ευχή της Εκκλησίας εις ψυχορραγούντα και ο ηθικός προβληματισμός για την ευθανασία. [YouTube=3rSAXJvi00](https://www.youtube.com/watch?v=3rSAXJvi00) 17:34.

Βιρβιδάκης Σ, Προκοπίου Α, Αποστολοπούλου Γ, Ατματζίδης Σ, Βάντσος Μ, Γεωργαδάκης Γ, Γιαμαρέλου Α, Δημολιάτης Γ, Καλοκαιρινού Ε, Καρανίκα Έ, Μαγγίνη Γ, Τζωρτζάκης Π, Τσινόρεμα Σ. Απελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο: Συζήτηση: [YouTube=rvgduWtJu1E](https://www.youtube.com/watch?v=rvgduWtJu1E) 26:09.

Περίληψη

Γ. Αποστολοπούλου: Είναι δυνατή η ηθική όταν έχουμε μια τόσο ισχυρή βιολογική οντολογία, που περιορίζει τις δυνατότητες της ηθικής, άρα και του δικαιώματος στη ζωή; (Δεν υπάρχει δικαίωμα στη ζωή, η ζωή είναι καθήκον.) Γκ. Μαγγίνη: Δεν βρίσκω τις οντολογικές και ηθικές θέσεις του Jonas

¹ Παραφθορά του «παρελθέτω απ' εμού τὸ ποτήριον τούτο», «ας μην πω αυτό το ποτήρι», «ἄς περάση ἀπὸ ἐμὲ τὸ ποτήριον αὐτὸ τοῦ πάθους.» (Καينὴ Διαθήκη, Ματθαίος, 26.39, ἀπόσπασμα).

² 29-4-2017 11:00-12:30 Συνεδρία: Σ1 Απελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο. Συζήτηση: [YouTube=rvgduWtJu1E](https://www.youtube.com/watch?v=rvgduWtJu1E) 26:09. Άρθρο: 26-9-2022· αποδοχή 29-2-2024· κρίση από ομότεχνους (peer review) ὄχι. Πρόσβαση συνδέσμων 29-2-2024. Αν δεν λειτουργούν: > Κορυφή σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελ. 21: υποσημ. 6.

Πώς να αναφέρετε αυτό το άρθρο: Βιρβιδάκης Σ, Προκοπίου Α, Αποστολοπούλου Γ, Ατματζίδης Σ, Βάντσος Μ, Γεωργαδάκης Γ, Γιαμαρέλου Α, Δημολιάτης Γ, Καλοκαιρινού Ε, Καρανίκα Έ, Μαγγίνη Γ, Τζωρτζάκης Π, Τσινόρεμα Σ. «Συνεδρία Σ1 Απελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο: Συζήτηση». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7». Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπιάς. 7 Απριλίου 2024. Άρθρο Σ16: σς 9. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33746> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.13462>.

³ “Let this cup pass from me” (New Testament, Matthew 26.39 excerpt).

⁴ Summary in page 3. If any link does not work: > Top of page > PROCEEDINGS: page 22: footnote 10.

⁵ Άρθρα ομιλητών: > Κορυφή σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Σ1 > 1-5, όπου και σύντομο βιογραφικό τους.

ασυμβίβαστες. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε το «δικαίωμα στον θάνατο» χωρίς να λάβουμε υπόψη τον οργανισμό, τον μεταβολισμό και τις σχέσεις: θνησιμότητα - γονιμότητα, περιβάλλον - οργανισμός, ευθύνη - καθήκον, διατήρηση της ζωής - δικαίωμα στον θάνατο.

Α. Γιαμαρέλου: Ζώντας κοντά τους, η αγωνία των γιατρών είναι μεγάλη. Έχετε ζήσει έναν άνθρωπο στο τέλος της ζωής του; **Μ. Βάντσος:** Είχα προσωπική εμπειρία με στενό συγγενή. Ωστόσο, αντλώ τα επιχειρήματά μου από την Εκκλησιαστική ευχή εις ψυχορραγούντα, από τον 3ου αιώνα. Δεν λέει να τους κρατήσουμε τεχνητά στη ζωή, να τους βασανίσουμε, να τους εξαντλήσουμε. Αντίθετα, προσευχόμαστε και ζητάμε από τον Θεό να τους αναπαύσει. Η Εκκλησία είναι υπέρ ανώδυνου, ειρηνικού, γαλήνιου τέλους. **Α. Προκοπίου:** Πολύ σημαντικό ποιος χειρίζεται τον ασθενή στο τελικό στάδιο. Οι γιατροί είναι κοντά τους. Οι ιερείς επίσης. Η διεπιστημονική ομάδα πολύ σημαντική. Σε κάθε μεγάλη πόλη τουλάχιστον μία Μονάδα Ανακουφιστικής Φροντίδας. **Σ. Ατματζίδης:** Ως κληρικός έχω βιώσει την ευχή. Πολλές φορές, δεν προλαβαίνουμε να βγούμε από το σπίτι και ο άνθρωπος έχει τελειώσει. Ο προβληματισμός των γιατρών μεγάλος: «Τραβήξτε τα καλώδια να τελειώσει»; Ο δικός μας εξίσου: «Διαβάστε μια ευχή να πεθάνει»; Πώς θα διαβάσουμε μια ευχή για να φύγει ένας άνθρωπος, να ξεκουραστεί;

Π. Τζωρτζάκης: Μπορούμε να θεμελιώσουμε δικαίωμα στο θάνατο; Πρέπει να αποφασίσουμε τουλάχιστον για την ευθανασία στην Ελλάδα. **Στ. Βιρβιδάκης:** Στη φιλοσοφία ξοδεύουμε πάρα πολύ χρόνο για να καταλάβουμε τι ακριβώς μπορούμε να πούμε χωρίς αντιφάσεις, με απόλυτη συνέπεια, να το δικαιολογήσουμε μέχρι τέλους. Σε πρακτικό νομικό επίπεδο, θα γινόταν αποδεκτό ένα «δικαίωμα σε ελεύθερες αποφάσεις σε θέματα ζωής και θανάτου». **Γκ. Μαγγίνη:** Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα των δικαιωμάτων: «Δικαίωμα σε έναν καλό θάνατο», είναι καλός όρος. Στις σύγχρονες κοινωνίες δίνεται έμφαση στο «δικαίωμα στη ζωή». Μπορεί, αν είμαστε υποχρεωμένοι να παρατείνουμε τη ζωή για πάντα, να κάνουμε κακό αντί καλό; Ισχύει πράγματι το «όσο περισσότερη ζωή ποσοτικά τόσο το καλύτερο για τον άνθρωπο»; **Π. Τζωρτζάκης:** Μπορούμε να τεκμηριώσουμε ένα δικαίωμα που να είναι και επαρκές; Δικαίωμα στην ευθανασία, μπορώ να απευθυνθώ σε σένα, να το εφαρμόσεις και να είσαι ηθικά και νομικά καλυμμένος; **Σ. Τσινόρεμα:** Οι φιλόσοφοι μπορούν και πρέπει να συνομιλούν με νομικούς. Να είμαστε πολύ προσεκτικοί με τον όρο «δικαιώματα». Αυτό που έχει σημασία είναι ποιος υποχρεούται να τα παρέχει. Προστατεύεται ο γιατρός εάν η χορήγηση μορφίνης επιταχύνει τον θάνατο; Ο νομοθέτης πρέπει να θεσπίσει τις προγενέστερες οδηγίες. Με αυστηρές ασφαλιστικές δικλίδες, πρέπει να γίνονται δεκτές.

Ε. Καλοκαιρινού: Γιατροί, θεολόγοι, φιλόσοφοι, τι θα συμβουλευάτε τους νομικούς που προβάλλουν μόνο την αρχή της αυτονομίας, σαν να μην υπάρχει τίποτα άλλο; **Στ. Βιρβιδάκης:** Θα κατέληγα σε μια μάλλον θετική θέση για την ευθανασία, με προβληματισμούς για την ενεργητική ευθανασία. Η φιλοσοφική μου εκπαίδευση δεν μου δίνει μεγαλύτερη ικανότητα να δίνω σίγουρες απαντήσεις και οριστικές λύσεις, μόνο βοηθητικές. **Ε. Καρανίκα:** Φανταστείτε να πενθούν στα εξωτερικά ιατρεία. Πρότεινα μια ειδική αίθουσα όπου το πένθος να μπορεί να γίνει με αξιοπρέπεια. «Εδώ δεν έχουμε αποθηκευτικό χώρο, αίθουσα πένθους θα φτιάξουμε;» η απάντηση. Δεν υπάρχει καμία απολύτως εκπαίδευση επαγγελματιών υγείας στην εξοικείωση με το θάνατο και στην αποδοχή του. Όταν κάποιος έχει επιθανάτιο ρόγχο για ώρες και δεν του δίνουμε μορφίνη, γιατί "θα παρέμβει ο εισαγγελέας" (αμυντική ιατρική), είναι ώρα για κατευθυντήριες οδηγίες. **Γ. Γεωργαδάκης:** Αντί να ψάχνουμε στις θέσεις του καθενός μας τον κατάλληλο τρόπο να θεσμοθετήσουμε τον αξιοπρεπή θάνατο, ας αναζητήσουμε στην κοινωνία περιπτώσεις που έχουν βιώσει ειρηνικούς, ήρεμους, ζηλευτούς θανάτους και παρόμοιες συμπεριφορές συγγενών και περιβάλλοντος. Θα καταλάβουμε ποιοι είναι οι παράγοντες που συνέβαλαν, που προετοίμασαν αυτόν τον ευλογημένο θάνατο. **Γ. Δημολιάτης:** Εξαιρετική ιδέα.-

Λέξεις-κλειδιά: δικαίωμα στον καλό θάνατο, επαρκές δικαίωμα ευθανασίας, παράγοντες καλού θανάτου, προγενέστερες οδηγίες, αρχή αυτονομίας, ευχή εις ψυχορραγούντα, αμυντική ιατρική, εκπαίδευση επαγγελματιών υγείας στο θάνατο, ελεύθερες αποφάσεις ζωής και θανάτου, υποχρέωση να ζεις.

Session S1: Let this cup pass from me.⁶ Discussion.⁷

Virvidakis St, Prokopiou A, Apostolopoulou G, Atmatzidis S, Dimoliatis I, Georgadakis G, Giamarelou A, Kalokairinou E, Karanika E, Maggini G, Tsinorema S, Tzortzakis P, Vantsos M

Summary

G. Apostolopoulou: Is morality possible when we have such a strong biological ontology, which limits the possibilities of morality, and thus of the right to life? (There is no right to life, life is a duty.) G. Maggini: I do not find Jonas' ontological and moral positions incompatible. We cannot understand the "right to die" without considering the organism, the metabolism, and the relations: mortality - natality / fertility, environment - organism, responsibility - duty, preservation of life - right to die.

A. Giamarelou: Living near them, the anxiety of the doctors is big. Have you experience of a person at the end of life? M. Vantsos: I had a personal experience with a close relative. However, I draw my arguments from "Church's prayer on the deathbed", an ancient wish, from the 3rd century. It does not say to artificially keep them alive, to torture them, to exhaust them. Instead, we pray and ask God to give them rest. The Church is in favor of a painless, peaceful, serene end. A. Prokopiou: It is important who handles the patient in its final stages. Doctors are close to them. Priests too. The interdisciplinary team very important. In every big city at least one Palliative Care Unit. S. Atmatzidis: As a clergyman, I have experienced the wish. Many times, we don't even get out of the house and the person is done. Doctors' reflection is big: "Pull the wires to make it end"? Ours equally: "Read a wish for the person to die"? How are we going to read a wish for a person to leave, to rest?

P. Tzortzakis: Can we establish a right to death? We must decide at least on euthanasia in Greece. St. Virvidakis: In philosophy we spend too much time to understand exactly what we can say without contradictions, with absolute consistency, justify it to the end. At the practical legal level, a "right to free decisions in matters of life and death" would be accepted. G. Maggini: We can use the language of rights: "Right to a good death" is a good term. In modern societies emphasis is placed on the "right to life". If we are obliged to prolong life forever, may we do harm instead of good? Does "the more life quantitatively the better for human" really apply? P. Tzortzakis: Can we document a right to euthanasia that is also sufficient? Can I resort to oblige you to implement it, and you will be morally and legally covered? S. Tsinorema: Philosophers can and should talk to jurists. We must be very careful with the term "rights". What matters is who is required to provide them. Is the doctor protected if giving morphine hastens death? The legislator should establish the advanced directives. With strict insurance valves, they must be accepted.

E. Kalokairinou: Doctors, theologians, philosophers, what would you advise the jurists, who put forward the principle of autonomy as if there is nothing else? S. Virvidakis: I would end up with a rather positive position on euthanasia, with concerns about active euthanasia. My philosophical education does not give me a greater ability to give sure answers and definitive solutions, but only helpful ones. E. Karanika: Imagine mourning in outpatient clinics. I suggested a special room where mourning can be done with dignity. "We don't have a storage space; will we make a mourning room?", their answer. There is absolutely no training of health professionals in familiarity with death and in acceptance of death. When someone is in dying process for hours and they don't give hir morphine because the prosecutor will intervene, it's time for guidelines. G. Georgadakis: Instead of finding the appropriate way to

⁶ See footnote 3. All links last accessed 29 Feb 2024.

⁷ Cite this article: Virvidakis St, Prokopiou A, Apostolopoulou G, Atmatzidis S, Dimoliatis I, Georgadakis G, Giamarelou A, Kalokairinou E, Karanika E, Maggini G, Tsinorema S, Tzortzakis P, Vantsos M. «Session S1 Let this cup pass from me: Discussion». In: «When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium, University of Ioannina, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7». University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper S16: ps 9. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33746> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.13462>.

institutionalize dignified death from the positions of each one of us, we should look in the society for cases that have experienced peaceful, calm, jealous deaths and similar behavior of the relatives and environment. We will understand what are the factors that contributed, that prepared this blessed death. I. Dimoliatis: Excellent idea.

Keywords: *right to a good death, adequate right to euthanasia, factors of a good death, advance directives, principle of autonomy, Church's prayer on the deathbed, defensive medicine, education of health professionals in death, free decisions of life and death, obligation to live.*

Αποηχογραφημένη Συζήτηση ⁸

Ανδρέας Προκοπίου, *Χειρουργός, Καθηγητής Saint George Κύπρου*: Και αφού μας έχετε ακούσει εμάς, νομίζω είναι ώρα να σας ακούσουμε κι εσάς με τις ερωτήσεις σας.

Γεωργία Αποστολοπούλου, *Ομότιμη Καθηγήτρια Ιστορίας της Φιλοσοφίας και Πρακτικής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*:⁹ Δεν έχω παρά να ευχαριστήσω την κυρία ομιλήτρια και τους κυρίους ομιλητές για τις πολύ σημαντικές και ενδιαφέρουσες ανακοινώσεις. Θα περιοριστώ μόνο σε μία ερώτηση για την ανακοίνωση της κυρίας Μαγγίνη, σχετικά με τη φιλοσοφία του Hans Jonas. Είναι πολύ σημαντικό, όπως τόνισε και η ίδια, ότι ο Jonas *συνδέει την οντολογία με την ηθική*. Και μάλιστα ο Jonas την συνδέει χωρίς θρησκευτικές συνδηλώσεις. Έχω, όμως, ένα πρόβλημα: *Τι είδους είναι αυτή η οντολογία*; Γιατί η οντολογία έχει να κάνει πάντα με κάτι σταθερό. Ο Hans Jonas είχε αντιπαράθεσει την δική του "αρχή της ευθύνης" στην "αρχή της ελπίδας" του Ernst Bloch, χωρίς να διευκρινίζει αν το πλαίσιο της κριτικής είναι οντολογικό ή ηθικό. Είναι δυνατή η ηθική όταν έχουμε μια τόσο ισχυρή οντολογία που έχει βιολογική χροιά, όπως αυτό συμβαίνει στον Hans Jonas; Μήπως, δηλαδή, η οντολογία περιορίζει τις δυνατότητες της ηθικής και συνεπώς αυτού το οποίο ο Hans Jonas εννοεί δικαίωμα; Διότι βέβαια *το δικαίωμα στη ζωή*, όπως έχει γράψει ο Χάινε, *δεν υπάρχει*. Η ζωή είναι *καθήκον* και πρέπει να φροντίσουμε να την βελτιώνουμε όσο γίνεται περισσότερο.

Γκόλφω Μαγγίνη, *Καθηγήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*: Ευχαριστώ την κυρία Αποστολοπούλου για την ερώτηση. Ένα μεγάλο μέρος αυτής της ανακοίνωσης δεν ειπώθηκε. Δεν είναι δυνατόν να καταλάβουμε την έννοια του δικαιώματος στον θάνατο στον Jonas και γενικότερα τις ηθικές θέσεις του, χωρίς να έχουμε υπόψη μας πώς εννοεί τον οργανισμό, τη σχέση θανάτου, θνητότητας μάλιστα,¹⁰ και γεννητότητας ή γεννησιμότητας,¹¹ τη σχέση του περιβάλλοντος με τον οργανισμό, τον τρόπο που αναλύει τον μεταβολισμό. Είναι γεγονός ότι ο Jonas πολλές φορές κατηγοριοποιείται ως, κατά κάποιον τρόπο, νεοαριστοτελικός φιλόσοφος, ως κάποιος ο οποίος, στα πλαίσια της σύγχρονης φιλοσοφίας, θέλησε να επιστρέψει στην τελεολογία, έως και ως κάποιος αντινεωτερικιστής, αντιμοντερνιστής, λόγω ακριβώς της αγάπης του για τον Αριστοτέλη και την τελεολογική θεώρηση ζωής. Είναι μια τεχνική συζήτηση. Δεν

⁸ Αποηχογράφηση: Άρτεμις Δάλλα. Επιμέλεια, περίληψη, summary, υποσημειώσεις: Γιάνης Δημολιάτης.

⁹ Αποστολοπούλου Γ. «Η αξία της ανθρώπινης ζωής και το ζήτημα της αυτοκτονίας σύμφωνα με τον Kant». Ομιλία: [YouTube-S0ret-CmGIA](#) 18:02. Άρθρο στα *Πρακτικά*: Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Σ10 > 3.

¹⁰ «Η ένταση του θανάτου στον πληθυσμό, η μερίδα του 'δούναι' στη λογιστική της ανθρωπότητας εκφράζεται στην Ιατρική Δημογραφία με την *θνησιμότητα* (mortality) [...] τελείως διαφορετική από την *θνητότητα* (fatality): [...] μέτρο της θανατηφόρου εκβάσεως μιας νόσου ή παθήσεως [...] το εκατοστιαίο ποσοστό της θανατηφόρου απολήξεως της υπό έρευνα νόσου (case fatality rate)». Στο: Β. Χρ. Κατσουγιαννόπουλος. *Υγιεινή και Κοινωνική Ιατρική*, τόμος β: Κοινωνική Ιατρική. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994: 70, 239-240.

¹¹ Όροι μη οικείοι στην Ιατρική. «Ο όρος *γονιμότητα* (fertility) περικλείει την θεωρητικά αναμενόμενη δυνατή αναπαραγωγική ικανότητα των γυναικών, ενώ η *γεννητικότητα* (natality) αποτελεί την αριθμητική έκφραση των γεννήσεων στον πληθυσμό και η μέτρησή της γίνεται με τους διάφορους συντελεστές γεννητικότητας (birth rates)». Στο: Β. Χρ. Κατσουγιαννόπουλος: ό.π.: 140-141.

ξέρω, τώρα, αν σε αυτό το πλαίσιο [του Συμποσίου] μπορούμε να ανοίξουμε αυτή τη συζήτηση. Είναι πολύ σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι υπάρχουν πολλές εννοιολογικές διευκρινίσεις, τις οποίες συνήθως δεν κάνουμε – δεν έχουμε χρόνο να κάνουμε, δεν έχουμε διάθεση να κάνουμε – και δεν είναι το πλαίσιο το διεπιστημονικό εδώ πέρα [στο Συμπόσιο] το κατάλληλο για να γίνουν, όπως ανάμεσα στο καθήκον, την υποχρέωση και την ευθύνη. Αν δεν ορίσουμε αυτά τα πράγματα και αν δεν δούμε τι είναι ευθύνη στον Jonas, κάτι που δεν μπόρεσα να θίξω, τι σημαίνει γι' αυτόν ηθική της ευθύνης, τι είναι διαφορετικό ανάμεσα σε μια ηθική της ευθύνης και μια ηθική του καθήκοντος, δεν μπορούμε να απαντήσουμε και στο ερώτημά σας με σαφήνεια το τι σημαίνει καθήκον διατήρησης της ζωής ή καθήκον ευζωίας, ευ ζην, σε σχέση με αυτό που ονομάζει δικαίωμα στον θάνατο. Συνεπώς, εγώ θα έλεγα, ότι δεν βρίσκω να υπάρχει ασύμβατο μεταξύ των οντολογικών και των ηθικών ή ηθικοπρακτικών θέσεων του Jonas, αλλά για να το ερμηνεύσω και να το επεξεργαστώ αυτό, δε νομίζω ότι είναι το πλαίσιο αυτής της συζήτησης αυτό που θα μπορούσε να μας κάνει. Θα μπορούσε ενδεχομένως σε ένα άλλο πλαίσιο, αλλά όχι στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης να το κάνουμε αυτό.

Αγγελική Γιαμαρέλου, *Αναισθησιολόγος, Διευθύντρια στη ΜΕΘ του Γενικού Νοσοκομείου Καλαμάτας*.¹² Θα ήθελα να απευθύνω την ερώτησή μου στον θεολόγο της συνεδρίας αυτής. Μάς παρουσίασε πολύ ωραία τη θέση της Εκκλησίας και τη θεολογική προσέγγιση, εκφράζοντας τη σχετική αντίθεση, θα έλεγα, της Εκκλησίας όσον αφορά την ευθανασία. Θα ήθελα, όμως, επειδή εγώ κινούμαι σε έναν άλλο χώρο επαγγελματικά, είμαι γιατρός σε Μονάδα Εντατικής Θεραπείας και πολλές φορές είμαστε κοντά σε ανθρώπους σε δύσκολες στιγμές της ζωής τους, πραγματικά δεν ξέρω πόσο αυτή η προσέγγιση μπορεί να βοηθήσει όλους τους ανθρώπους που ζουν δύσκολες στιγμές και θα ήθελα να ρωτήσω αν εσείς έχετε εμπειρία από έναν άνθρωπο, αν έχετε ζήσει από κοντά έναν άνθρωπο, ο οποίος είναι προς το τέλος της ζωής του, αντιμετωπίζει δύσκολες στιγμές, επώδυνα συμπτώματα, και πόσο πραγματικά είναι ανακούφιση η θεολογική προσέγγιση που μας αναλύσατε σε αυτόν τον συγκεκριμένο ασθενή; Δεν θέλω να πω ότι σαν γιατρός, στεκόμενη δίπλα του, παίρνεις ποτέ την ζωή στα χέρια σου και έχεις την εντύπωση ότι μπορείς να απαλύνεις τον ανθρώπινο πόνο, αλλά πιστέψτε με είναι μεγάλη η αγωνία που νιώθουμε, ζώντας κοντά σε αυτούς τους ανθρώπους και πραγματικά έχουμε μεγάλη αγωνία για την ανακούφισή τους.

Μιλτιάδης Βάντσος, *Αναπληρωτής Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ*: Ευχαριστώ για την ερώτηση. Καταρχήν να διευκρινίσω ότι δεν παρουσίασα τη θεολογική ή την εκκλησιαστική προσέγγιση στο θέμα της ευθανασίας, αλλά τη συγκεκριμένη ευχή που ασφαλώς άπτεται του θέματος. Τώρα, στο ερώτημα που θέσατε, είχα μια προσωπική εμπειρία σε ένα στενό συγγενικό μου πρόσωπο που ήταν μια τέτοια δύσκολη περίπτωση. Ασφαλώς δεν είμαι γιατρός, δεν έχω πολλές τέτοιες εμπειρίες και δεν αντλώ την επιχειρηματολογία που χρησιμοποιώ από προσωπική εμπειρία. Πρόκειται για μια αρχαία ευχή, μια ευχή που υπάρχει από την πρώτη χιλιετία· ξεκινάει σε διάφορες μορφές της από τον 3^ο 4^ο αιώνα, και μάλιστα αναπτύχθηκε στη συνέχεια στον 7^ο αιώνα σε ολόκληρη ακολουθία εις ψυχορραγούντα, γεγονός που δείχνει ότι δεν υποτιμάται ο πόνος ή η αγωνία. Και άλλωστε η ευχή, όταν φτάνει ο άνθρωπος στο τελευταίο στάδιο, δεν λέει ότι πρέπει να τον κρατήσουμε τον άνθρωπο στη ζωή και να τον ταλαιπωρούμε και να εξαντλούμε όλα τα μέσα, αλλά αντιθέτως είναι μια ευχή που απευθύνεται προς τον Θεό, προσευχόμαστε δηλαδή, και ζητούμε από τον Θεό να τον αναπαύσει. Και μάλιστα είναι χαρακτηριστικό, γι' αυτό διάβασα και τα κείμενα – εμένα μου αρέσουν τα αρχαία κείμενα, προσπαθώ μετά να τα εξηγήσω για να είναι κατανοητά – ότι γίνεται η αναφορά σε αφόρητη οδύνη και σε πικρά ασθένεια, σε μια εποχή που δεν υπήρχε στην πρώτη χιλιετία ένας ηθικός προβληματισμός για την ευθανασία. Αυτή, λοιπόν, η διαχρονική αγωνία του ανθρώπου στο τέλος της ζωής, αυτός ο πόνος, βλέπουμε ότι τουλάχιστον σε αυτό το κείμενο λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και ότι έρχεται η Εκκλησία υπέρ ενός ανώδυνου τέλους, ενός ειρηνικού τέλους, ενός γαλήνιου τέλους. Αλλά είναι πολύ φυσικό για μια θεολογική προσέγγιση, όταν κάποιος πιστεύει στο Θεό, όταν πιστεύει ότι ο Θεός είναι ο χορηγός της ζωής, και πολύ περισσότερο όταν πιστεύει ότι δεν τελειώνει η ζωή με τον θάνατο, αλλά υπάρχει μετά θάνατον ζωή, να απευθύνεται προς τον Θεό και να το ζητάει από αυτόν. Αυτό είναι το νόημα της ευχής. Και μάλιστα, ακριβώς επειδή

¹² Γιαμαρέλου Α, Πατσιά Ρ, Ζήκου Ξ, Ανδριανόπουλος Ι, Κιτσάκος Α, Κουλούρας Β. «Σεβασμός ιατρικού απόρρητου ή ηθικό καθήκον;» *Ομιλία*: [YouTube-5X0v7yQm6wE](https://www.youtube.com/watch?v=5X0v7yQm6wE) 8:19. Άρθρο στα *Πρακτικά*: Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Κ4 > 1.

υπάρχει η μετά θάνατον ζωή και υπάρχει αυτή η πίστη και αυτή η ελπίδα, αυτό αποδραματοποιεί και το τέλος, γιατί υπάρχει ελπίδα, και ζητάται σε αυτό το στάδιο και η συγχώρεση των αμαρτιών, δηλαδή να φύγει ο άνθρωπος συγχωρεμένος. Γιατί πολλές φορές δεν είναι μόνο οι πόνοι οι σωματικοί οι οποίοι μας ταλαιπωρούν, μας ταλαιπωρούν και οι *τύψεις*, μας ταλαιπωρεί το ότι ψυχρανθήκαμε με άλλους ανθρώπους, άρα είναι μια ευχή που αναφέρεται στον όλο άνθρωπο, στην πνευματική του ζωή και προσπαθεί να τον βοηθήσει σε αυτό το τελευταίο στάδιο. Ευχαριστώ.

Α. Προκοπίου: Να κάνω μια μικρή παρατήρηση όσον αφορά τη συνάδελφο και μετά να δώσουμε τον χρόνο στις ερωτήσεις. Έχετε θέσει ένα πολύ σημαντικό θέμα, όσον αφορά το ποιος χειρίζεται και ασφαλώς εμείς οι γιατροί είμαστε πολύ κοντά, πολύ *πιο* κοντά στους ασθενείς. Όμως υπάρχουν θα έλεγα κυρίως ιερείς, όπως εμείς έχουμε στη Μονάδα Ανακουφιστικής Φροντίδας στην Κύπρο, ιερείς οι οποίοι είναι πάρα πολύ κοντά στη Μονάδα και στους γιατρούς και μπορεί να έχουν σίγουρα αυτές τις εμπειρίες. Οπότε η διεπιστημονική ομάδα και βοήθεια είναι πολύ σημαντική στο τέλος της ζωής αυτών των ανθρώπων. Υπάρχει τρομερή ανάγκη να υπάρχει σε κάθε μεγάλη πόλη τουλάχιστον μια ανακουφιστική μονάδα.

Σεραφεΐμ Ατματζίδης, Αρχιμανδρίτης, Εφημέριος Ιερού Ναού Θέρμης Θεσσαλονίκης:¹³ Να συμπληρώσω κάτι σε αυτό, για την ευχή. Ως κληρικός, έχω βιώσει το θέμα της ευχής αυτής. Ίσως για κάποιους να φανεί παράξενο, αλλά όταν, σε τελικά στάδια, σε δύσκολες στιγμές του ανθρώπου, μας καλούν να διαβάσουμε την ευχή, πολλές φορές δεν προλαβαίνουμε να βγούμε από το σπίτι και έχει τελειώσει ο άνθρωπος. Ο προβληματισμός του γιατρού στην Εντατική, να είστε βέβαιοι, ότι είναι πολύ μεγαλύτερος ή ίσως και ισόβαθμος με τον *δικό μας* προβληματισμό, πώς θα πάμε να διαβάσουμε μια ευχή για να φύγει ένας άνθρωπος, να ξεκουραστεί, δηλαδή να *αναλάβουμε ένα τέτοιο κόστος* όπως λένε κάποιοι «τραβήξτε τα καλώδια για να τελειώσει» γιατί δεν τελειώνει διαφορετικά, να αναλάβουμε και εμείς αυτό το κόστος· να διαβάσουμε μια ευχή για να ξεκουραστεί ένας άνθρωπος. Δηλαδή έχουμε και εμείς ένα πολύ μεγάλο προβληματισμό. Σας μιλάω από εμπειρία. Δεν προλαβαίνεις να βγεις από το σπίτι [του ετοιμοθάνατου που του διάβασες την ευχή] και ο άνθρωπος ξεκουράζεται, φεύγει. Σας ευχαριστώ.

Παύλος Τζωρτζάκης, Απόφοιτος Τμήματος Φιλοσοφικών & Κοινωνικών Σπουδών, Μεταπτυχιακός Βιοηθικής του Πανεπιστημίου Κρήτης:¹⁴ Άρα μπορούμε να θεμελιώσουμε, να πούμε με κάποιο τρόπο ότι θεμελιώνεται ένα δικαίωμα στον θάνατο, παρά τον αδόκιμο όρο όπως μας εξήγησε η κα Τσινόρεμα, επειδή έρχεται σε αντιδιαστολή με το δικαίωμα στη ζωή, με κάποιο τρόπο ή – παρά τις αντιφάσεις που ενέχει ο όρος δικαίωμα στον θάνατο – με κάποιον συνθετικό ίσως τρόπο να συμβιβάσουμε τα ασυμβίβαστα αυτά, ώστε – και ενόψει του οράματος του κ. Δημολιότη ότι θέλουμε να βγάλουμε εδώ πέρα κάποιες αρχές, κάποια συμπεράσματα για το ζήτημα της διαπραγμάτευσης του αξιοπρεπούς θανάτου στην Ελλάδα, θα μπορούσαμε να αλλάξουμε και το τοπίο, από ό,τι κατάλαβα αυτό είναι το όραμά του – να μπορέσουμε να θεμελιώσουμε δηλαδή ένα τέτοιο δικαίωμα; είναι εφικτό αυτό με κάποιο τρόπο; Δεν απευθύνεται απαραίτητα στην κυρία Μαγγίνη. Όποιος μπορεί να απαντήσει, γιατί είναι δύσκολο, είναι λίγο περίεργο το ερώτημα. Πιστεύετε ότι είναι κάτι τέτοιο εφικτό; Ενόψει και του γεγονότος ότι πρέπει να πάρουμε κάποιες αποφάσεις, έστω για την ευθανασία, τη διαχείριση της ευθανασίας στην Ελλάδα.

Στέλιος Βιρβιδάκης, Καθηγητής του Τομέα Φιλοσοφίας και Θεωρίας της Επιστήμης και της Τεχνολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών: Αν μπορώ να πω κάτι για το ερώτημα αυτό, νομίζω, σε σχέση με τη διάκριση επιπέδων την οποία έκανα, θα παρατηρούσα ότι στον χώρο της φιλοσοφίας δαπανούμε πάρα πολύ χρόνο προσπαθώντας να καταλάβουμε τι ακριβώς μπορούμε να πούμε χωρίς αντιφάσεις, με *απόλυτη* συνέπεια, να το δικαιολογήσουμε μέχρι εσχάτων. Φαντάζομαι πως στο νομικό επίπεδο γίνεται μια επεξεργασία κάπως διαφορετική, που λαμβάνει υπόψιν της βέβαια τη θεωρητική ανάλυση, και με *πρακτική* στόχευση. Και εδώ η γλώσσα των δικαιωμάτων, παρά τις

¹³ Ατματζίδης Σ, Δημολιότης Γ, Κανέλλος Ι. «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; Τα Ευαγγέλια απαντούν με σαφήνεια πως για κάθε άνθρωπο υπάρχει ένα νυν». **Ομιλία:** [YouTube-YyyCn4VZ1sc](https://www.youtube.com/watch?v=Cn4VZ1sc) 16:55. **Άρθρο** στα *Πρακτικά*: Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Κ1 > 1.

¹⁴ Τζωρτζάκης Π. «Βιοηθικός συλλογισμός αποφάσεων τέλους ζωής σε ασθενείς με νόσο Alzheimer». **Ομιλία:** [YouTube-Q2juKHMotfl](https://www.youtube.com/watch?v=Q2juKHMotfl) 18:05. **Άρθρο** στα *Πρακτικά*: Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Σ5 > 2.

φιλοσοφικές αντιρρήσεις της κυρίας Τσινόρεμα, θα μπορούσε ενδεχομένως να βοηθήσει το να εξεταστεί κατά πόσον στο νομικό πλαίσιο, σε επίπεδο αρχών, με κάποια διατύπωση, όπως είπατε, για να αποφύγουμε τα παράδοξα, θα γινόταν δεκτό κάτι τέτοιο— δεν ξέρω αν η κ Μαγγίνη θα ήθελε να τοποθετηθεί επ' αυτού. Μπορεί να μην το λέγαμε «δικαίωμα στον θάνατο», ή «δικαίωμα στο θνήσκειν», αλλά γενικότερα δικαίωμα στις ελεύθερες αποφάσεις για τέτοια θέματα ζωής και θανάτου...

Γκ. Μαγγίνη: Το δικαίωμα που είπα δεν είναι ακριβώς δικαίωμα στον θάνατο. Δικαίωμα στο θνήσκειν ή στο ευ θνήσκειν, θα μπορούσε να είναι ένας καλός όρος, με την έννοια ότι αποφεύγουμε πολλές παγίδες. Η γλώσσα των *δικαιωμάτων* είναι μία από τις γλώσσες της φιλοσοφίας. Η Βούλα Τσινόρεμα χθες μίλησε περισσότερο σ' ένα δεοντοκρατικό πλαίσιο. Είναι η γλώσσα των *καθηκόντων*. Εγώ θεωρώ ότι η γλώσσα των δικαιωμάτων είναι μια γλώσσα που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε. Βέβαια από τεχνικής πλευράς, από δικής μου πλευράς, είναι πολλά πράγματα που πρέπει να θίξουμε και να συζητήσουμε. Αυτό που είναι ενδιαφέρον στην προσέγγιση που ανέλυσα, είναι ότι ο συγκεκριμένος φιλόσοφος θεωρεί ότι στη νεωτερικότητα, γενικά στις νεωτερικές κοινωνίες, δίνεται μεγάλη έμφαση – και είναι λογικό αυτό, δηλαδή ιστορικά ερμηνεύεται – στο δικαίωμα στη ζωή. Και είναι σα να λέμε ότι από τη μια είναι η ζωή και από την άλλη είναι ο θάνατος. Ή από τη μια είναι η γεννησιμότητα και από την άλλη είναι η θνητότητα, ενώ στην πραγματικότητα αυτό πρέπει να το δούμε σαν ένα *συνεχές*, σαν μια συμπληρωματικότητα. Δεν είναι ότι διαρκώς είμαστε υποχρεωμένοι να επιμηκύνουμε τη ζωή προκειμένου ντε και καλά να κάνουμε καλό. Ενδεχομένως σε μια λογική τεχνοεπιστημονικής προόδου ή γενικότερα μια λογική προόδου, όσο περισσότερη είναι η ζωή, θέλω να πω ποσοτικά, τόσο καλύτερο για τον άνθρωπο. Αυτό όμως *ισχύει πραγματικά*;¹⁵

Π. Τζωρτζάκης: Το ερώτημα είναι: μπορούμε να τεκμηριώσουμε ένα τέτοιο δικαίωμα και να είναι επαρκές; Έχω δικαίωμα στο θνήσκειν, και μπορώ να απευθύνω σε εσένα μια υποχρέωση να σκοτώσεις και αυτός [εσύ] να είναι [είσαι] καλυμμένος και ηθικά και νομικά.

Α. Προκοπίου: Να δώσουμε την ευκαιρία στην κα Τσινόρεμα να μας απαντήσει.

Σταυρούλα Τσινόρεμα, Καθηγήτρια Σύγχρονης & Νεότερης Φιλοσοφίας και Βιοηθικής Πανεπιστημίου Κρήτης:¹⁶ Ναι, με τη σειρά μου κύριε Πρόεδρε. Όταν έρθει η σειρά μου.

Α. Προκοπίου: Επειδή πρέπει να λύσουμε το θέμα που έχει θίξει. Με αυτή τη λογική.

Σ. Τσινόρεμα: Λυπάμαι πολύ που για κάποιο λόγο που ήταν έξω απ' τις δυνάμεις μου δεν ήμουν εδώ να ακούσω τις εισηγήσεις. Αλλά στις τοποθετήσεις των συναδέλφων που είναι φιλοσοφικές, μού δόθηκε η σκυτάλη για να εκφράσω και τους προβληματισμούς σε σχέση με το ερώτημα του Παύλου Τζωρτζάκη. Πιστεύω ότι κι εμείς οι φιλόσοφοι όταν προβληματιζόμαστε γύρω από το τι πρέπει να γίνει και γιατί, τον «λόγον δίδοναι» που μας συστήνει ιστορικά, που συγκροτεί το αντικείμενό μας, μπορούμε να συνομιλήσουμε με τους νομικούς και πρέπει. Γιατί και αυτοί έχουν ένα είδος επιχειρηματολογίας με βάση την οποία οδηγούνται στην πρακτική λύση. Η διαφορά η δική μας θα έλεγα σε σχέση με τους νομικούς είναι ότι εμείς δεν κατευθύνουμε την επιχειρηματολογία μας μόνο σε πρακτικές λύσεις, αλλά τις συμπεριλαμβάνουμε. Τώρα για την έννοια του δικαιώματος. Πρέπει να είμαστε πάρα πολύ προσεκτικοί, όλοι μας, όσοι χρησιμοποιούμε αυτό τον όρο. Διότι ο όρος αυτός κατά βάση είναι νομικός και *οφείλει* να είναι γιατί προστατεύει. Και ακριβώς, για να πάμε πίσω και στα μεγάλα κείμενα της φιλοσοφίας στον 18^ο αιώνα, τον Καντ, ο Καντ αναγνωρίζει ένα μόνο δικαίωμα, το οποίο μάλιστα το λέει φυσικό, έμφυτο δικαίωμα, και είναι το *δικαίωμα στην ελευθερία*, από την οποία παράγονται όλα τα υπόλοιπα. Αυτή είναι πολύ ισχυρή έννοια και θα ήθελα να την κρατήσουμε και να μην την κάνουμε κοινότοπη και να λέμε ότι έχουμε δικαίωμα για το κάθε τι. Διότι το κρίσιμο ερώτημα όσον αφορά τα

¹⁵ Όχι. Η ζωή είναι γινόμενο δύο παραγόντων, της χρονικής διάρκειας και της ποιότητας που βιώνεται σε αυτή τη διάρκεια. Αν βιώνεται αρνητική ποιότητα, η παράταση της διάρκειας **αφαιρεί** ζωή, δεν προσθέτει: Δημολιάτης Γ. «Νύν απολύεις τον δούλον σου δέσποτα: Πραγματεία [περί αρνητικής ζωής](#). Ένα πείραμα σκέψης και ένα υπόδειγμα συνδυασμού ποσότητας και ποιότητας ζωής». Στο: Κυριόπουλος Γ, Λιονής Χ, Σουλιώτης Κ, Τσάκος Γ (επιμ). Η ποιότητα στις υπηρεσίες υγείας. Θεμέλιο, Αθήνα 2003: 14, 25-56.

¹⁶ Τσινόρεμα Σ. «Ευθανασία και αυτοκτονία με ιατρική συνδρομή: Υπάρχει δικαίωμα ή υποχρέωση στον θάνατο;» [Ομιλία: YouTube-s49lm72F0HA](#) 22:42. Άρθρο: Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Π8 > 7.

δικαιώματα είναι *ποιος υποχρεούται να τα εξασφαλίζει*· και, περαιτέρω, *τι θεσμούς έχουμε που θα εγγυώνται ότι όταν κάποιος τα παραβιάζει, τα δικαιώματα των άλλων, θα παρεμβάινει και θα εμποδίζει τα εμπόδια της ελευθερίας*. Αυτή είναι η βασική έννοια του δικαιώματος και στον ηθικό και στο νομικό πολιτισμό μας. Να τελειώσω λέγοντας, ότι μπορεί να μιλήσουμε για το διά ταύτα του κ. Τζωρτζάκη, το οποίο είναι αν αυτή τη στιγμή προστατεύεται ο γιατρός, παραδείγματος χάριν μέσα στην εντατική θεραπεία, αν δίνοντας μορφίνη επισπεύσει για μερικές ώρες τον θάνατο κάποιου. Ή το παράδειγμα που είδαμε από το Δημοκρίτειο Νοσοκομείο και ακούσαμε χθες το βράδυ. Εδώ *μπορεί* ο νομοθέτης να θεσπίσει τις *προγενέστερες οδηγίες*. Κατά τη γνώμη μου αυτό είναι κάτι το οποίο και ως ακαδημαϊκή κοινότητα μπορούμε να στοχαστούμε με πολύ αυστηρές ασφαλιστικές δικλείδες, *να γίνουν δεκτές οι προγενέστερες οδηγίες των ασθενών*. Ευχαριστώ πολύ.

Α. Προκοπίου: Ευχαριστούμε πάρα πολύ. Νομίζω η κα Καλοκαιρινού και στο τέλος ο κ. Γεωργαδάκης.

Ελένη Καλοκαιρινού, Καθηγήτρια Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:¹⁷ Εγώ θέλω να ευχαριστήσω όλους τους ομιλητές. Θα απευθύνω το ερώτημα πιο πολύ στον κ. Βιρβιδάκη. Ήθελα να πω όμως προηγουμένως ότι από τις εισηγήσεις του κ. Προκοπίου φάνηκε σαφώς η θέση του, η τοποθέτησή του ότι ο θάνατος παραμένει ο ίδιος από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Είναι ο τρόπος με τον οποίο έχουμε καταλήξει να τον αντιμετωπίζουμε σήμερα, που τον έχει καταστήσει θέμα βιοπολιτικής ή θέμα βιοεξουσίας. Η θέση του ήταν σαφής. Παρομοίως η θέση του κ. Βάντσου ήταν πολύ σαφής, πώς μπορούμε να δούμε τον θάνατο μέσα από την ευχή για τον ψυχορραγούντα. Ότι το φυσικό κακό ίσως δεν είναι το μεγαλύτερο κακό. Το μεγαλύτερο κακό είναι η αμαρτία, είπατε εσείς. Ο Καντ θα πει «είναι το ηθικό κακό το μεγαλύτερο κακό». Το φυσικό μπορούμε μέχρι ενός σημείου να το ελέγξουμε και αυτό είναι η δουλειά των ιατρών. Επομένως η σκέψη μου είναι η εξής: αν γιατροί όπως ο κ. Προκοπίου, θεολόγοι όπως ο κ. Βάντσος, *συνεργάζονται* σε μια επιτροπή για να νομοθετήσουν για θέματα ευθανασίας ενδεχομένως, μπορώ να υποθέσω πώς θα συμβούλευαν τους νομικούς, διότι θεωρώ ότι οι νομικοί δεν μπορεί να καθίσουν κάτω σε μια νομοπαρασκευαστική επιτροπή για θέματα τέτοιου είδους και να αρχίσουν εν ψυχρώ [κενώ:] να νομοθετούν, ξεκινώντας απλώς και μόνο από την αρχή της αυτονομίας, διότι οι νομικοί ξεκινάνε *μόνο και μόνο* από την αρχή της αυτονομίας σαν να μην υπάρχει τίποτα άλλο. Γι' αυτό κύριε Βιρβιδάκη θα ήθελα να σας ρωτήσω, επειδή κι εσείς είστε συνάδελφος της φιλοσοφίας, αν εσείς – κάνω αυτό το ερώτημα γιατί αισθάνθηκα ότι, ενώ η ανάλυσή σας ήταν εξαιρετική, τελικά δεν έβλεπα πού καταλήγεται ως προς το θέμα της ευθανασίας – θα τη δεχόσασταν σε κάποιες περιπτώσεις; δε θα τη δεχόσασταν; Το ερώτημά μου είναι, εάν καθόσασταν κάτω σε μια διεπιστημονική επιτροπή και θέλατε τρόπον τινά να συζητήσετε και να συμβουλευόσαστε τους νομικούς, πώς θα τους συμβουλευόσαστε; Τι θα τους υποδεικνύατε, με δεδομένο αυτό το θεωρητικό, φιλοσοφικό υπόβαθρο το οποίο διαθέτετε. Σας ευχαριστώ.

Σ. Βιρβιδάκης: Με αυτά που είπα ήθελα να διευκρινίσω ότι δεν θεωρώ πως η φιλοσοφική παιδεία μου δίνει κάποια μεγαλύτερη ικανότητα να δώσω βέβαιες απαντήσεις και οριστικές λύσεις. Είδα τον ρόλο του φιλοσόφου περισσότερο ως βοηθητικό, επικουρικό στη διάσφηση και στη στήριξη και δικαιολόγηση κάποιων πεποιθήσεων. Τώρα, ως Στέλιος Βιρβιδάκης, ξεκινώντας από τις δικές μου προκείμενες και πάντοτε με μια επιφύλαξη και στη βάση της επισκόπησης φιλοσοφικών θεωριών και κειμένων θα κατέληγα σε μια μάλλον θετική αντιμετώπιση της ευθανασίας. Θα είχα προβληματισμούς για την *ενεργητική* ευθανασία, ακόμη και στην περίπτωση της εκούσιας, δεδομένων και των αντιδράσεων και των βιωματικών σχέσεων του ασθενούς με τον γιατρό και δεδομένων των αντιλήψεων που μου έχουν μεταφερθεί από γιατρούς. Δηλαδή, θα αναζητούσα μια κατά το δυνατόν σταθερή αναστοχαστική ισορροπία μεταξύ αρχών και καλά σταθμισμένων πεποιθήσεων και αυτή η αναστοχαστική ισορροπία δεν είμαι βέβαιος αν θα κατέληγε σε μια *απόλυτη* αποδοχή όλων των μορφών ευθανασίας. Αλλά κάτι τέτοιο χρειάζεται πάρα πολλή δουλειά και η διεξοδική μελέτη του ζητήματος από τους φιλοσόφους είναι επικουρική, όπως την είδα εγώ.

Έλλη Καρανίκα, Αναισθησιολόγος στο Γενικό Νοσοκομείο της Κω: Θα ήθελα πιο πολύ έναν σχολιασμό να κάνω. Πρώτα-πρώτα να σας συγχαρώ για το τραπέζι. Χάρηκα πάρα πολύ για την

¹⁷ Καλοκαιρινού Ε. «Για μια ρητορική της ανακουφιστικής φροντίδας.» Ομιλία: [YouTube-Xq6Hu75C81k](https://www.youtube.com/watch?v=Xq6Hu75C81k) 15:08.
Άρθρο: Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Κ2 > 3.

παρουσίαση του κ. Κάτσιου, γιατί σε πολύ λίγα συνέδρια έχουμε τη δυνατότητα εκτός από τις φιλοσοφικές και τις καινούριες επιστημονικές ανακαλύψεις στον χώρο μας, να λέμε βιωματικά. Και ενώ μεν μιλάμε πολύ συχνά για την προσφορά μας, για τις ώρες που δαπανούμε στο χειρουργείο, πολύ λίγο αναφερόμαστε στα λάθη μας, στην αυτοκριτική μας και αυτό άξιζε την ειλικρινή παρουσιάσή του. Όπως και στον κ. Βιρβιδάκη, γιατί πολύ λίγες φορές έχουμε δει να μας συστήνεται μια βιβλιογραφία και να γίνεται συζήτηση πέρα από την ιατρική ορολογία. Μερικά από αυτά έτυχε να τα διαβάσω και όντως ήταν μεγαλύτερο κέρδος θεωρώ για μένα σαν γιατρό, παρά να ακούσω κάτι τελευταίο στο πεδίο μου που μπορώ σε μια ιατρική βιβλιογραφία να το διαβάσω. Μιλάμε για την ευθανασία και τον αξιοπρεπή θάνατο και [τι συμβαίνει] στην πράξη – ο κ. Τζωρτζάκης είπε αν θα βγουν κάποια πρακτικά συμπεράσματα για να προταθούν – στο νοσοκομείο της Κω που εργάζομαι, επειδή στον χώρο των επειγόντων έρχονται πολύ συχνά τραυματίες οι οποίοι καταλήγουν ή έρχονται και δεν πετυχαίνει η αναζωογόνηση, καταλαβαίνετε την εικόνα του θρήνου που γίνεται μέσα στα εξωτερικά ιατρεία ή αν έχουμε κόσμο πηγαίνει στο νεκροτομείο και εκεί πηγαίνουν οι συγγενείς και τον θρηνούν· και πρότευνα στον χειρουργό που είναι και Διευθυντής Ιατρικής Υπηρεσίας έναν χώρο να διαμορφώσουμε, ώστε με αξιοπρέπεια να γίνεται ο θρήνος, ίσως η ευχή, το κατεύοδιο, και μού είπε «*εδώ αποθηκευτικό χώρο δεν έχουμε, θρηνοτήριο θα κάνουμε;*». Η αντίληψη όλων αυτών που λέμε με την εκπαίδευση... στη διπλανή αίθουσα ειπώθηκε ότι *δεν υπάρχει πουθενά μάθημα για την εξοικείωση με τον θάνατο και την αποδοχή της αξιοπρέπειας στον θάνατο στους επαγγελματίες υγείας*. Και ήθελα να πω ότι ίσως πρέπει να βγουν τέτοιες κατευθύνσεις και απ' τα συνέδρια εκτός από το να μιλάμε για την αξιοπρέπεια κ.λπ. Γιατί, ναι μεν να έρθει... είτε ο ιερωμένος έρχεται τα τελευταία λεπτά για να πει την ευχή, αλλά όταν επί δύο ώρες έχει ρόγχο επιθανάτιο και δεν παίρνει μορφίνη για να κατασταλεί, διότι θεωρείται από αμυντική ιατρική ότι θα παρέμβουν [οι εισαγγελείς] και θα τον τιμωρήσουν, ίσως η ευχή είναι δεύτερη. Πρέπει να προηγηθεί η μορφίνη και η ευχή για να ανακουφίσει την ψυχή.

Α. Προκοπίου: Ευχαριστούμε. Έχομε ξεφύγει από το χρόνο. Μισό λεπτό ο κ. Γεωργαδάκης.

Γεώργιος Γεωργαδάκης, *Γυναικολόγος-Μαιευτήρας, Γυναικολογικό Κέντρο Βόλου, Γενική Κλινική Βόλου ΑΝΑΣΣΑ.*¹⁸ Απλώς ήθελα να πω ότι θα πρέπει να αρχίσουμε να χρησιμοποιούμε την πολύτιμη εμπειρία που υπάρχει σε ανθρώπους που ζουν καθημερινά τον τρόπο με τον οποίο πεθαίνει, τελευταία βιολογικά, τη ζωή του τη βιολογική, ο άνθρωπος. Αντί, λοιπόν, ν' αρχίζουμε από τις θέσεις του καθενός, προσπαθώντας να βρούμε τον ιδανικό τρόπο με τον οποίο θα θεσμοθετήσουμε εν τω συνόλω έναν αξιοπρεπή, έντιμο, γαλήνιο θάνατο, μήπως θα πρέπει αντίστροφα να ψάχνουμε τις περιπτώσεις που όλοι όσοι ζουν από κοντά το φαινόμενο αυτό και έχουν *βιώσει γαλήνιους, ήρεμους, ζηλευτούς* θανάτους ανθρώπων και ανάλογη συμπεριφορά περιβάλλοντος και συγγενών και τότε θα καταλάβουμε ποιοι είναι οι ξεχωριστοί παράγοντες στις περιπτώσεις αυτές που συνέβαλαν, που συνεισέφεραν, που προετοίμασαν αυτό το γαλήνιο, το ζηλευτό, τον ευλογημένο θάνατο.

Γ. Δημολιάτης:¹⁹ Ευχαριστούμε πολύ κ. Γεωργαδάκη. Εξαιρετική ιδέα.-

Σ. Βιρβιδάκης: Ο κ Δημολιάτης μάς σταματά. Περάσαμε την ώρα...

Πήραν το λόγο (αλφαβητικά): Αποστολοπούλου Γ (1 φορά), Ατματζίδης Σ (1), Βάντσος Μ (1), Βιρβιδάκης Σ (3· Πρόεδρος της συνεδρίας), Γεωργαδάκης Γ (1), Γιαμαρέλου Α (1), Δημολιάτης Γ (1), Καλοκαιρινού Ε (1), Καρανίκα Έ (1), Μαγγίνη Γκ (2), Προκοπίου Α (6· Πρόεδρος συνεδρίας), Τζωρτζάκης Π (2), Τσινόρεμα Σ (2).

¹⁸ Γεωργαδάκη Κ, Γεωργαδάκης Γ. «Η έναρξη της ζωής: γνωσιακή προϋπόθεση για προσέγγιση στο γεγονός του θανάτου. Προέμβρυα και εμφυτευμένα έμβρυα: ανθρωπογενής και εν δυνάμει θάνατος και δυνατότητα αποφυγής του.» **Ομιλία:** [YouTube-smxxMzeFFeE](https://www.youtube.com/watch?v=smxxMzeFFeE) 21:46. **Άρθρο:** Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Π3 > 2. Η παραπάνω παρέμβασή του ακριβώς στο λεπτό 24:40 της συζήτησης <https://youtu.be/rvgduWtJu1E?t=1479>.

¹⁹ Δημολιάτης Γ. «Μεταθανασία (Μεταθανάτια μακροζωία): Αιτία κατάρρευσης της χώρας. Ευθανασία μου ή Δυσθανασία της κοινωνίας μου; Οφείλω να επιλέξω.» **Ομιλία:** [YouTube-gaQU7pHuNFU](https://www.youtube.com/watch?v=gaQU7pHuNFU) 13:21. **Άρθρο:** Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Π1 > 5.